

HITLER, STALIN.....a JÁ

Ústní historie dvacátého století

Heda Margoliová Kovályová

Helena Třeštíková

MLADÁ FRONTA

Heda Margoliová-Kovályová

Helena Třeštíková

HITLER, STALIN A JÁ

Ústní historie 20. století

HITLER,
STALIN.....a JÁ

K vydání připravil Ivan Margolius

Mladá fronta

Heda Margoliová-Kovályová Helena Třeštíková

Ústní historie 20. století

Rozhovor Hedy Margoliové-Kovályové,
autorky knihy *Na vlastní kůži* (1973),
a filmové dokumentaristky Heleny Třeštíkové
v Hedině bytě v Soukenické ulici v Praze,
28.—31. srpna 2000

Text © Heda Margoliová-Kovályová,
dědicové (Heda Margolius Kovály, heirs) 2015
Photo © Česká televize / Vlastimil Hamerník

Ivan Margolius je velmi vděčen Heleně Třeštíkové
za její ideu a uspořádání tohoto rozhovoru
a za laskavé umožnění přístupu k textu
a povolení k rozšíření světové veřejnosti.

Věnováno Hediným vnoučatům
a pravnoučatům,
jak by si to určitě přála
(Daniel, Susanna, Theo, Jan,
Elli, Matthew, Luna, Toby)

I

Monokl od Kupky

(První světová válka a První republika)

Všechno, co se stalo, začalo už za první světové války. Byli jsme z chudé, selské rodiny z Ostředka u Benešova — tatínek na to byl hrozně hrdý, protože se tam narodil také velký český básník Svatopluk Čech, a tatínek to vždycky zdůrazňoval. On studoval na technice, a když vypukla válka, šel na frontu s jedním kamarádem z Ostředka. Byli úplně nerozluční a tatínek říkal: „My jsme se dělili o všechno, a tak jsme se taky podělili o ten šrapnel.“ Někde blízko Skopje v budoucí Jugoslávii byli oba těžce raněni, můj tatínek zvlášť těžce.

Tatínek říkal, že po tom výbuchu ztratil vědomí a najednou se probudil v takový strašně tmavý komoře, nad ním se skláněl velikej černej plnovous a ptal se: „*Religion?*“ Tehdy se stejně jako potom v koncentracích vyvinulo takové zvláštní esperanto, kterým se všichni domluvili, ačkoliv každý měl jinou mateřskou řeč. A tatínek říká: „Žid.“ Tak on se sebral a zmizel a tatínek zase upadl do mrákot, a když se probрал, skláněl se nad ním jinej plnovous, bílej. A ten říká: „Ty seš žid, tak se pomodli.“ Můj tatínek byl v té době volnomyšlenkář a na náboženství moc nedal, ale uměl tu kratičkou hebrejskou modlitbu, kterou umí každěj — *Šema Jisrael, Adonai eloheinu, Adonai echad*. Tak to odříkal, tamten se jaksi pochvalně zatvářil a odešel.

Jeho kamarád Vašek ležel ve stejnou dobu v jiný takový komoře v jiným domečku. I nad ním se skláněl černý plnovous a ptal se ho na náboženství a on řekl: „Katolík.“ Za chvilku přišel muž bez plnovousu, hladce oholený, a povídá: „Umiš říct *Otčenáš*?“ A on odříkal *Otčenáš* a zase usnul. Ti dva muslimové a ten pan farář a ten rabín se starali o tyhle dva raněné vojáky. Když hledali dezertéry a přišly štáry, tak je schovávali, a nakonec je dostali do tak dobré formy, že se spolu vydali zpátky pěšky do Prahy. Můj tatínek měl ale do smrti chromou ruku.

První světová válka byla strašná, vojáci bojovali v příšerných poměrech, nebyli pořádně vyzbrojeni a vůbec nevěděli, za co bojují, to pro ně byla úplná záhada. Maminka mi ale ukazovala, že jí tatínek od toho pana domácího přinesl takové červené vyšívané turecké pantoflíčky se zobci, které si schovávala celý život, a na tom je krásně vidět, jak lidi měli navzájem pochopení a chtěli si vypomáhat, a bylo jedno, jaká byli národnost nebo náboženství. Tehdy měli lidé tolik lidského soucítění — a to je něco, co zemřelo s první světovou válkou.

Moje maminka byla od Prahy, narodila se v Suchdole. Říkala mi, že tenkrát nebyly noviny, ale když někdo přijel z Prahy, která byla tehdy ještě dost daleko, tak přinesl různé novinky, co se děje ve světě. To mi vykládala v Lodži, v ghettu. Maminka říkala, jak někdo přišel a povídá: „Zabili někoho, stala se vražda.“ A lidi stáli na návsi a říkali: „Slyšeli jste to? Zabili člověka...“ To byla ohromná, strašlivá věc. Zabili člověka. A to se potom hodně změnilo.

Musíme chápat, co to všechno znamenalo a jaké ohromné zvraty čekaly generaci lidí, kteří dospívali za první světové války. Po ní to tady bylo všechno velmi těžké, ale lidi se z toho rychle dostali a první republika byla skutečně vynikající stát. Za těch dvacet let její existence vyrostla opravdu skvělá, hrdá společnost, která tady u nás ani dnes pořád ještě není. Lidé, kteří rádi pracovali a byli hrdí na to, co dokážou.

Když tatínek přišel z války, byl ještě jaksi invalidní a měl zdravotní problémy. Setkal se ale s jedním velice chytrým pánem, který měl nějaký kapitál, a s druhým chytrým pánem, který byl vyučený kovář a vyznal se skvěle v práci s kovy, a ti tři začali takový malý podnik. Když už jsem měla rozum a věděla, co se okolo děje, to mi bylo takových deset let, tak už ve Vršovicích stála velikánská továrna Waldes Koh-i-noor, která zaměstnávala spoustu lidí. Hlavní majitel byl Jindřich Waldes, velký přítel umění a dobrý člověk.

Název podniku si vymysleli podle slavného diamantu Koh-i-noor. Začínali s velmi malou dílnou, ale za první republiky tu byla krásná společnost, a když byli lidi šikovný a pracovitý a měli trochu kliku, mohli se dostat do dobré situace a dávat dalším lidem příležitost k práci. To bylo velice dobré, ale všechno to šlo do háje. Ta fabrika ještě stojí, ale já se tam nechodím dívat moc ráda.

Oni vyráběli všechny možné malé kovové věci jako knoflíky, spony, patentky a zipy. Já to nesledovala, ale bylo to zajímavé, protože to byly nové vynálezy, které zjednodušovaly každodenní život. Jejich reklamu, na

které je dívka, která má v jednom oku patentku a drží ji jako monokl, navrhl František Kupka, dobrý přítel pana Waldese. Byla jsem ještě malá holka a pamatuju si, že když k nám přišel na návštěvu, učil mě maloval a kreslit, radil mi, jak mám držet tužku a jak musím kreslit i ramenem. Kupka byl výbornej člověk.

Tenkrát se lidi hezky oblíkali, snažili se vypadat pěkně, samosebou. Kdyby tahle republika bejvala vydržela, mohla být velice dobrá, prosperující, protože tehdy měli lidi ještě docela jinou morálku než dnes, oni byli hrdí na to, co dělali a jak dobře pracovali, to byla pýcha a veliké sebevědomí, a to samozřejmě všechno pomáhá. Oni si řekli: „My to dokážeme.“ A tak se do toho pustili a bylo. Iniciativa a volné myšlení.

Můj táta byl strašnej vlastenec. Ohromně si vážil Masaryka, pořád nám vykládal o Čapkovi, Werfelovi, Kafkovi, Brodovi a těchhle lidech z literatury, z nichž některé taky znal. Nikdy jsem nemohla po chopit, že bychom měli mít nějaké jiné problémy nebo nějaký jiný život než všechny ty moje kamarádky ze školy.

Jistě to byla chyba, protože když člověk ví, že trpí pro něco, pro nějaké přesvědčení, tak to lépe snáší. Pro nás to pak byla rána, svět se mi obrátil vzhůru nohama. Najednou jsme byli špatní. Proč, co jsme udělali? Ale já ani nechci chápat tyhle lidi, chci si uchovat vědomí, že to je prostě úchylnost a že se to snad nemůže opakovat, ačkoliv všechno samozřejmě záleží na tom, jaká tady bude situace dál.

Když přišel Hitler, Němci obsadili továrnu a pana Waldese odvedli na Pankrác. Můj tatínek okamžitě našel nějakou paní, která měla okna na pankrácký dvůr a mohla se tam dívat. Hlásila, že když Waldese vodili na procházku na dvůr, tak se s těmi nacisty strašně pral.

Jeho rodina už byla v Americe, ale on právě tak jako můj tatínek prohlásil, že před nějakým frajtrek nebude utíkat a že tu zůstane. Ona také celá továrna závisela na vedení, a kdyby odešli, dělníci by přeci nevěděli, co dělat, a všechno by se to zhroutilo. Takže Waldes i můj tatínek tu zůstali, ale Waldesovy děti a jeho příbuzní z Ameriky, kde měla továrna filiálku, se ho snažili dostat ven. Přes nějaké právníky nabízeli Němcům ohromné sumy peněz, aby ho propustili z vězení a dovolili mu odjet za rodinou. To se nakonec stalo a Němci ho odvezli — bylo domluveno, že ho zavezou někam do Francie, odkud vypluje loď do Ameriky a odveze ho do New Yorku. Tehdy se ještě nelítalo, tehdy se všechno dělalo lodí.

Všechno se domluvilo a bylo to tak dramaticky zřízené, že Němci přivedou Waldese a Američani budou stát proti nim a zeptají se: „Jste Jindřich Waldes?“ A když odpoví, že ano, tak předají Němcům peníze. Bylo to jako v nějakém filmu. Načež se to stalo, Němci ho předali Američanům, ti ho dovedli na loď a třetí den nato Waldes zemřel. Byl úplně zdravý, velice silný člověk. Vysvětlovalo se to tím, že než ho Němci propustili, dali mu nějakou injekci, postarali se, aby nemohl nic vypovídat. A to byl konec.

Tatínek ještě nějaký čas do továrny chodil — oni ji hned převzali Němci, ale můj tatínek tam musel ještě nějaký čas být, aby udržel pořádek. Můj táta byl strašně pracovitej člověk a maminka se pořád zlobila, že se málo věnuje rodině, ale on byl strašně hodnej, byli to strašně dobrý lidi.

Dodnes je pro mě hrozný pomyslení, že z rodiny takových dobrých lidí jsem já jediná přežila. Ničím dobrým jsem se nevyznaňovala, byla jsem úplně obyčejná holka, moji rodiče byli takový výjimeční lidé a museli tak bídne zahynout a já jsem tady. Když jsem se vrátila z koncentráku, na Vinohradech, kde jsme bydleli, mě každou chvíli někdo potkal a lidi plakali a říkali: „Vaše maminka mně tenkrát tak pomohla, když jsme potřebovali.“ Potom přišla nějaká dívka: „Vaši rodiče mi dali peníze a já jsem za ně vystudovala, zaplatili mi školné.“ Tatínek dal třeba nějakému ústavu pro choré děti filmové promítačky, aby si mohli promítat, pomáhali jim učit se na takových vymoženostech. Všichni mi vykládali, co dobrého pro ně moji rodiče udělali a jak je měli rádi.

II

Malej chlápek ve špinavém trenčkotu

(Nástup fašismu a okupace)

Koncem dvacátých let vypukla veliká hospodářská krize, která měla ohromný vliv na všechno, co se stalo potom. Já jsem byla vlastně ještě malé dítě, ale tehdy byla opravdu strašlivá bída. Moje maminka byla v takových těch spolicích, kde se daly ženský dohromady a snažily se pomáhat. Jednou maminka říkala: „Pojď, půjdeme se podívat na návštěvu k jedné známé a přineseme jí nějaké dárky.“ Došli jsme do Vršovic a tam stály staré odstavené vagóny a v nich bydleli lidi. Ta známá se právě provdala a usídlili se v takovém vagónu. Jak tam ty lidi žili, to si nedovedu představit — kde brali vodu a kde měli jaké hygienické zařízení. Ale aspoň měli útočiště. To byly tenkrát strašný poměry. Ale co já vím, tak u nás to nebylo ani zdaleka tak zlé jako třeba v Německu nebo v Americe, kde byl v některých státech hladomor. A tohle všechno působilo za první republiky na lidi.

Druhá věc, která měla ohromný vliv, byly kulturní styky s Francií. Kdo byl ve Francii velký spisovatel, tak z 90 procent to byli lidé, kteří se velmi zajímali o Sovětský svaz, a i když třeba nebyli komunisti, s komunismem sympatizovali. Byla to taková vzrušující doba, rodiče

a pamětníci říkali, jak to bylo ohromně lákavé, takové dobrodružství. Sovětský svaz po válce, nové myšlenky, Isadora Duncanová tančila bosá na Rudém náměstí, Majakovskij skládal skvělé básně, Gorkij, to všechno byla exploze tvořivosti. Každý tím byl více nebo méně ovlivněn a bylo těžké s tím nesouhlasit, protože od prvního momentu jsme o tom věděli jenom v dobrém. Nikdy se nemluvalo o zvěrstvech, která se tam děla. Když André Gide napsal knížku *Retour de l'U.R.S.S.* (1936), kde Sovětský svaz kritizoval, náš fanatik Stanislav Kostka Neumann honem napsal *Anti-Gide* (1937), polemiku s Gidem. On sám sice Rusko neviděl, ale stejně Gideovi nevěřil, že to může být pravda.

Ta nálada, která vznikla kolem světové války a po ní, byla velice příznivá tomu, aby se lidi otočili doleva, jak se tenkrát říkalo. Je pravda, že na rozdíl od fašistů, kteří zdůrazňovali jenom ty špatné vlastnosti člověka — hrabivost, nenávisť, touhu po moci, vůli k válce —, komunisti vždycky hráli na ty nejlepší vlastnosti člověka, na altruismus, schopnost obětovat se sám, víru v lidi, v dobro, které v každém člověku je. A to všechno bylo nebezpečné — příliš mnoho optimismu je velice nebezpečná věc. Do komunismu bylo ještě daleko, ale já jsem mezi těmi dvěma válkami vyrůstala a pozorovala jsem to. Osvobozené divadlo zpívalo *Až nás půjdou milióny, všichni proti větru*, E. F. Burian dělal nádherné inscenace — všichni jsme tím byli víc nebo méně zasaženi.

Potom v Německu nastoupil nacismus, který byl také vyvolaný hospodářskou krizí. Tam byla strašlivá bída a teď ještě ke všemu inflace, slyšela jsem, že lidi chodili na nákupy s trakařem plným peněz, které neměly vůbec žádnou cenu, a byla tam strašlivá mizérie, a to všechno bylo něco pro pana Hitlera. Můj tatínek, úžasně chytřej a nadaný člověk, který hodně cestoval, jednou přijel z Mnichova, seděli jsme u večeře a tatínek povídá mamince: „Tak Martičko, já jsem tam taky viděl toho Hitlera, je to takovej malej chlápek ve špinavým trenčkotu, úplně nikdo, to je úplně směšný.“ Můj chytřej táta říkal o Hitlerovi, že je úplně směšnej. Takovej to byl sebevědomej člověk.

Co se stalo potom, to víme všichni. To byl začátek všeho toho strašného soužení. Před Mnichovem tu panovala úžasná nálada, lidi se nechtěli vzdát, chtěli bojovat. Já si pamatuju, jak se ti mladí hoši chovali. Můj pozdější manžel Rudolf, se kterým jsem se znala už od dětství a který byl můj kamarád, byl tehdy na vojně. My jsme tam za ním jeli a to nadšení vojáků a vůle neustoupit, nedat se, nepovolit, to bylo něco úplně nádherného. Když byla vyhlášena mobilizace, rodiče seděli u rádia, a když hráli hymnu, můj tatínek, starý vlastenec, se postavil do pozoru.

Já se pak vyplazila ven, my jsme tehdy bydleli blízko Fochovy třídy, dneska Vinohradské. Vyběhla jsem na hlavní ulici a viděla, jak v jedněch dveřích stojí dívka v takový červený květovaný sukni a objímá se s vojákem. Když jela tramvaj, několik chlapců přibíhalo s těmi malými

dřevěnými kufříky, co se nosily na vojnu, a skákali do tý tramvaje, honem, honem, protože v okamžiku, kdy byla mobilizace vyhlášena, byl už každej připravenej jít bránit svou zemi. A ten chlapec se taky vymanil z toho obětí a naskočil do tramvaje. Já jsem tam stála a koukala se za nimi a najednou slyším, jak ta dívka začala nahlas plakat. Tenkrát jsem si říkala: „Proboha, tohle je první pláč týhle války.“ Ta válka se samozřejmě nekonala hned, ale bylo to skoro tak zlý jako válka.

Jak víme, netrvalo dlouho a přišla okupace, 15. března 1939, osudný historický den, když Němci obsadili Prahu. To už jsem byla velká holka, stáli jsme venku, strašně sněžilo, tanky a obrněný vozy jely po Václavském náměstí, lidi hrozili pěstmi a ženský plakaly. A to jsme ještě vůbec netušili, co všechno se může stát, pro nás to byl konec všeho. Mohli jsme klidně odjet do ciziny, ale můj otec, ten byl jako já, ten byl tak uvirtanej na tu svou zemi, jako já jsem na Prahu. Celých těch 28 let v Americe jsem pořád jenom toužila po tom, abych se jednou do Prahy vrátila. A můj otec, to byl prostě chlap z hospodářství, z krásný krajiny, kde lidi opravdu lnuli k půdě a ke svému prostředí. To jsme ještě jezdili navštěvovat babičku a já si pamatuju, jak to tam bylo krásný, jaká to byla krásná příroda a jak mi tatínek vždycky říkal: „Kdykoliv ti bude v životě těžko, jdi si pro útěchu do přírody.“

Potom se pořád doufalo, že se to všechno nějak upraví, ten optimismus byl taky naprosto nemístnej, a pak začala válka a lidi říkali: „Proboha, ono to nebude dlouho trvat,

ty je rozmašírujou, ty spojenci.“ V září 1939, když vypukla válka, vypověděla Británie válku Německu, a my ještě rok žili jako židi s velkými zákazy todle a zákazy tamto, ale pořád jsme ještě existovali, mohli se scházet. Dělali jsme takové kroužky, všichni jsme měli hrozně rádi hudbu a byli mezi námi někteří velmi nadaní muzikanti. Scházela se s námi jedna dívka, která se jmenovala Dana Šedková, velká klavíristka a báječný člověk, a u jedněch mých příbuzných, kteří měli krásný klavír, jsme měli takové soukromé večírky. Když jsme pak šli domů, vždycky jsme se třáslí, protože jsme měli zakázáno chodit večer po ulicích. S Rudolfem už jsme tehdy spolu chodili a on měl přítele, hrozně dobrého varhaníka u svatého Jakuba. My jsme nikam nesměli a on říkal: „Víte co? Přijďte vždycky v neděli dopoledne, sedněte si na schody, které vedou nahoru do věže k varhanám, a já vám zahraju, co si budete přát.“ On nám při té mši hrál, hrál naše koncerty.

Vždycky musel hrát nějakého Bacha, to bylo nutné, a samozřejmě Dvořáka, co se dalo. Bylo to opravdu nádherné a ještě dnes, když jsme se vrátili do Prahy, můj syn chtěl, abych mu ukázala, kde jsme s tátou seděli na těch schodech. Byli jsme mladý, a když je člověk mladej, život ve vás je tak silnej, že si neděláte moc starosti, nemyslíte tolik dopředu. Vždycky jsme si říkali, že to nějak překonaíme.

Na naší svatbě s Rudolfem byl jen tatínek, maminka, Rudolfův tatínek, maminka a jedna moje kamarádka,

policajt vpředu a policajt vzadu. Můj vztah k Rudolfovi byl ohromně dobrej. Poprvé jsme se potkali, když mi bylo skoro třináct let. Já jsem bydlela na Vinohradech v Chodské ulici a on za rohem v Lužické ulici a jednou jsem si běžela pro hrací kuličky do takového hokynářství, kde prodávali všelijaký blbosti. A teďko vidím takového mladého člověka, jak jde proti mně a kouká na mě, já na něj, on popošel a minul mě. Já si řekla: „Co tak na mě kouká, ten kluk?“ A otočila jsem se a on stál na tom rohu a koukal za mnou. Proto jsem si ho zapamatovala.

On tehdy náhodou chodil s mojí sestřenicí, Martou Kafkovou, která byla asi o tři roky starší než já a která pak šla dobrovolně se svojí matkou v Osvětimi do plynu. Za nějakou dobu jsem tuhle sestřenici přišla navštívit, měla tam zrovna přátele a mezi nimi byl Rudolf. A hnedka za mnou přišel a říká: „My jsme se tehdy a tehdy viděli.“ A mezitím, už i tenkrát, když mě viděl poprvé, řekl tý sestřenici Máničce: „Já jsem dneska potkal na ulici takovou malou holku, já si počkám, až vyrostete, a vezmu si ji.“ To bylo něco tak úplně zvláštního. A tak si počkal a vzal si mě, když mi bylo devatenáct.

Ani v tom nejhorším trápení a v té nejstrašnější situaci jsem nikdy, nikdy, ani na minutu nezalitovala, že jsem si ho vzala. Ani na chvíli. Už jen být v jeho blízkosti stálo za to. Dokázal vykládat, aniž by někoho o něčem poučoval, ta jeho dobrota, laskavost a smysl pro spravedlnost a slušnost a nesobecká stránka jeho osobnosti, to bylo přímo inspirující. A přitom s ním byla legrace, nebyl to

žádnej vyřezávanej svatej, ale byl strašně hodnej. Ivan je hodně po něm, zaplat' pánbůh. Kolikrát jsem sebou opovrhovala, když jsem si uvědomila, jak horší člověk jsem, nežli byl on.

Právě proto to byl tak strašnej zločin, co nastal. Když si dnes pomyslím, co ten člověk v tom svém krátkém životě prodělal za hrůzy, tolik let v koncentráku — on byl v Lodži, pak v Osvětimi, v menším koncentráku v Mühldorfu a potom v Dachau. A sedm let po osvobození takovej strašnej konec. Když si na to vzpomenu, ještě dnes to nemůžu přijmout. Je možný, aby byl jeden člověk takhle odsouzenej?

III

Plevel na večeri

(Transport do Lodže)

V roce 1941 jsme odcházeli hned ve druhém pražském transportu, kterým posílali Němci pryč židy. A nic jsme nevěděli, my jsme neměli tušení, co nás čeká. Prostě jsme dostali rozkaz, že se máme dostavit do sběrného centra, které bylo v areálu Veletržního paláce, a už tam jsme šli štrúdlům. Já mám takovou zvláštní paměť, pamatuju si věci, které se mě nějak osobně dotkly, ale to okolí prostě někdy ne. A tak si pamatuju jenom to, jak jsme šli tím štrúdlům a jak se mnozí lidé velice hezky zastavovali a smekali klobouky a Němci na ně řvali, aby zmizeli, že je jinak vezmou s sebou. Pak jsme přišli do Veletržního paláce, kde to shromažďovali, a věděli jsme, že to je jen začátek a že to všechno nebude tak jednoduchý. Byli tam nemocní lidé, které přinesli na nosítkách, miminka, malé děti, které ustavičně křičely. Byl tam takovej randál, že se to vůbec nedá popsat.

Většina lidí se snažila udržet klid a rozumně všechno zorganizovat. Mezi tím lítali esesáci, takže to byla taková hrozně zmatená událost, a uprostřed toho všeho, v tom největším randálu seděl takovej malej človíček na kufuru a hrál na housle. Zřejmě vůbec nevnímal, co se okolo něho děje, a pořád si nacvičoval Beethovenův houslový